

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De jonge erfgenaam: onbekend portret van Hendrik III van Nassau-Breda

Hartog, M.I. den

Citation

Hartog, M. I. den. (2022). De jonge erfgenaam: onbekend portret van Hendrik III van Nassau-Breda. *Inbrabant*, 13(3), 22-29. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3636673>

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3636673>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De jonge erfgenaam

Onbekend portret van Hendrik III van Nassau-Breda

Anoniem, *Portret van Hendrik III van Nassau-Breda*, 1500-1525. (Olieverf op paneel, 28 x 21 cm. Collectie: Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch)

Hij kijkt dromerig in de verte, deze jonge man. Zijn ogen hebben dezelfde grijsblauwe kleur als de achtergrond. Hij draagt zijn roodblonde haar op schouderlengte, met een korte pony, geheel volgens de laatste mode. Zijn kleding is eenvoudig: een zwarte wambuis met een diepe boothals, waaronder zijn witte hemd goed zichtbaar is. Over de identiteit van de geportretteerde valt meer dan vijfhonderd jaar later niet te twisten. De gouden letters van het Franse onderschrift presenteren immers: "Hendrik, graaf van Nassau, zoon van Johan, en neef en erfgenaam van graaf Engelbrecht, Heer van Breda, op de leeftijd van 20 jaar". Toch geeft dit schilderij verder nog niets prijs. Want wie was deze man? En welke verhalen gaan er achter dit portret schuil?

In een boudoir

De vaste presentatie *Het verhaal van Brabant* in Het Noordbrabants Museum is sinds december 2021 een inwoner rijker. Bezoekers kunnen er nu een klein portret van de jonge Hendrik III van Nassau-Breda bewonderen. Het is met olieverf op papier geschilderd, daarna op paneel geplakt, en zo'n 28 centimeter hoog en 21 centimeter breed. Het museum kocht het schilderij op 30 juli 2020 op een veiling bij Christie's London. Hendrik III van Nassau-Breda (1483-1538) is een van de bekendste edelen uit de Brabantse geschiedenis. Hij was raadgever van vorsten als Filips de Schone en Karel de Vijfde, een belangrijke opdrachtgever voor kunstenaars, en een oom van Willem van Oranje.

Het schilderij van de jonge Hendrik is afkomstig uit de verzameling van de hertogen van Manchester en hing jarenlang aan de muur in hun Kimbolton Castle. William Drogo Montagu, de negende hertog van Manchester, noemt het schilderij terloops in het door hem geschreven boek *Court and society from Elizabeth to Anne* uit 1864. Het portret hing op dat moment in de kamer die ooit het boudoir van Catharina van Aragon (1485-1536) was geweest. Catharina was de eerste echtgenote van de Engelse koning Hendrik VIII en bracht, nadat ze door hem was verbannen, haar dagen in gevangenschap op verschillende kastelen door. In de negentiende eeuw droeg het boudoir van Catharina in Kimbolton Castle nog steeds haar naam. De negende hertog van Manchester schrijft het volgende over dit vertrek: "Op de muren han-

gen portretten uit haar tijd, waarvan wordt gezegd dat deze van haar zijn geweest: portretten die zij misschien heeft meegebracht uit Buckden [het kasteel waar Catharina hiervoor woonde, MdH]". Hieronder bevond zich, naast portretten van Catharina's familieleden, ook een "portret van de Graaf van Nassau". Deze beschrijving zou in theorie ook op een ander portret uit de collectie van Kimbolton Castle kunnen wijzen. Naast het portret van Hendrik bevond zich daarin namelijk een schilderij van een anonieme ridder van het Gulden Vlies uit omstreeks 1520, dat uiterlijk sterk lijkt op Hendriks oom Engelbrecht II. Ook dit schilderij werd aangeboden op de eerdergenoemde veiling bij Christie's London, maar hierbij was het museum helaas onderbieder. Toch is het aannemelijk dat met "portret van de Graaf van Nassau" het portret van Hendrik wordt bedoeld, aangezien dit werk ook onder die naam werd tentoongesteld in The New Gallery in Londen in 1890. Het (mogelijke) portret van Engelbrecht werd tijdens diezelfde tentoonstelling getoond als een anonieme ridder van het Gulden Vlies.

Een jonge man

Er zijn nog andere schilderijen van Hendrik III van Nassau-Breda bekend, die zich allemaal in het buitenland bevinden. Al deze portretten hebben een neutrale achtergrond, beelden alleen de bovenste helft van het lichaam af, en tonen het gezicht niet frontaal of *en profil*, maar schuin van voren – elementen die kenmerkend zijn voor de

Linksboven: Jan Gossaert, *Portret van Hendrik III van Nassau-Breda*, ca. 1516-1517. (Olieverf op paneel, 57,2 x 45,8 cm. Collectie: Kimbell Art Museum, Fort Worth, Texas) **Rechtsboven:** Jan Gossaert, *Portret van Hendrik III van Nassau-Breda*, ca. 1530-1532. (Olieverf op paneel, 44 x 33 cm. Collectie: Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona)

Rechts: Anonim (toegeschreven aan de Meester van de Magdalena Legende), *Portret van Philips de Schone*, 1483. In de gouden inscriptie bovenaan staat het jaar 1483, en Philips' leeftijd: 5 jaar. (Olieverf op paneel, 29,2 x 24,1 cm. Collectie: Philadelphia Museum of Art, Philadelphia, Pennsylvania)

Nederlandse portretkunst van deze periode. Het beroemdste schilderij van Hendrik is zonder twi- fel dat van Jan Gossaert (ook bekend als Mabuse) uit ca. 1516-1517, dat zich nu in het Kimbell Art Museum in Texas bevindt. Hendrik is hierop een baardloze man van begin dertig, gehuld in zeer kostbare kleding en een opvallend hoofddek- sel. Twee andere portretten zijn rond 1530-1532 ge-

schilderd en laten Hendrik zien als een al wat oude- re man met een flinke baard. Een van deze portret- ten hangt in het Museu Nacional d'Art de Catalunya, de ander, een miniatuurversie, in de Gemäldegale- rie van de Staatliche Museen zu Berlin. Het portret van Hendrik in Het Noordbrabants Museum is het enige dat in Nederland te bewon- deren is. Wat dit schilderij bovendien bijzonder

maakt, is dat Hendrik hier, in tegenstelling tot de andere portretten, nog een jonge man is. Het geeft een beeld van de persoon die hij was vlak voordat hij een beroemd staatsman en kunstmecenas werd. Het is vanuit dat perspectief interessant om te proberen te achterhalen waarom dit schilderij indertijd is gemaakt. Wat was de reden om hem al in deze fase van zijn leven te portretteren?

Vertrouwing en reisgenoot

Hendrik III van Nassau-Breda werd op 12 januari 1483 geboren in de Duitse stad Siegen. Hij was de eerstgeboren zoon van Jan V van Nassau-Dillenburg en Elisabeth van Hessen-Marburg. Jan V had als jongere zoon uit de Bredase tak van de Nassaus het Duitse, en minder winstgevende, deel van de familiebezittingen gekregen, terwijl zijn oudere broer Engelbrecht II over het Nederlandse deel mocht beschikken. Engelbrechts huwelijk bleef echter kinderloos; al vroeg werd daarom de mogelijkheid besproken dat zijn neef zijn erfgenaam zou worden. In juni 1499 werd Hendrik op zestienjarige leeftijd door zijn oom naar de Nederlanden gehaald om hem voor te bereiden op zijn latere taken als Heer van Breda. Hij bracht zijn tijd voornamelijk door op het kasteel van Breda, waar de graven van Nassau-Breda hun raad en rekenkamer hadden, en in Brussel, Mechelen en Gent, waar de hoven van de Bourgondische hertogen waren gevestigd. Hendrik werd al vroeg opgenomen in de selecte groep vertrouwelingen van hertog Filips de Schone. Zijn bijzondere positie blijkt uit het feit dat hij, samen met nog drie andere hoge edelen, een rol speelde bij de doopplechtigheid van Filips' zoon, de toekomstige keizer Karel V. Tijdens die plechtigheid op 7 maart 1500 in de Sint-Janskerk (de huidige Sint-Baafskathedraal) in Gent mocht de toen zeventienjarige Hendrik de doopkaars dragen.

Volgens het onderschrift is Hendrik op het portret in Het Noordbrabants Museum twintig jaar oud. Dat betekent dat het schilderij ergens tussen 12 januari 1503 en 12 januari 1504 geschilderd moet zijn. In deze periode maakte Hendrik een rondreis door Spanje en Frankrijk, in het gevolg van Filips de Schone. Op 4 november 1501 waren Filips de

Schone en zijn vrouw Johanna van Aragon naar Spanje gereisd om zich daar als troonopvolgers te laten huldigen. Vergezeld door andere jonge edelen reisde Hendrik met hen mee. Op de terugreis brachten zij een bezoek aan diverse plaatsen in Frankrijk en op 12 november 1503 was het gezelschap weer terug in de Nederlanden. Kort na terugkomst werd Hendrik kamerheer en raadgever van Filips de Schone. Het is niet ondenkbaar dat het verkrijgen van deze functie de aanleiding is geweest om een portret te laten schilderen. Wel is het dan vreemd dat deze functie niet onder het schilderij wordt vermeld, tezamen met Hendriks titels.

Twee dagen feest

Een andere aanleiding voor het portret lijkt waarschijnlijker: 1503 was ook het jaar waarin Hendrik trouwde met Françoise Louise van Savoye, de enige dochter van Jacques van Savoye, graaf van Romont. We weten uit het reisverslag van een van de kamerheren van Filips de Schone, Antoon I van Lalaing, dat dit huwelijk een zeer voorname aangelegenheid was. De bruiloft vond plaats op 5 juni 1503 in de abdij van Ainay, dicht bij Lyon, waar het reisgezelschap korte tijd verbleef, zodat Filips de Schone als de Franse koning en koningin speelden bij het huwelijk een belangrijke rol. Tijdens de ceremonie werd Françoise begeleid door de koningin en werd Hendrik geflankeerd door de hertog en de koning. Na de ceremonie en de mis werd twee dagen feest gevierd. Er werd gedineerd en gedanst en er waren veel prominente edelen aanwezig. Van Lalaing benadrukt in zijn verslag dat het bruidspaar op deze manier grote eer werd bewezen.

Kennismaken via portretten

Het maken van portretten ter ere van een verlovings of huwelijk past in een bredere traditie. Het kan daarom goed zijn dat het portret van Hendrik ergens in de zomer of het najaar van 1503 is geschilderd. Het zou echter ook al eerder dat jaar kunnen zijn vervaardigd, ten behoeve van de onderhandelingen die aan het huwelijk vooraf gingen. Veel aristocratische koppels werden in

deze periode aan elkaar voorgesteld via portretten. We kennen deze praktijk onder andere uit de context van de Bourgondische hertogen. Zo gaf hertog Jan zonder Vrees de opdracht om zijn dochter Catharina te schilderen met het oog op onderhandelingen voor een huwelijk met koning Hendrik de Vijfde van Engeland. De schilder Jan van Eyck reisde in opdracht van hertog Filips de Goede rond om huwelijkskandidaten te portretteren. Hij vervaardigde onder meer een portret van Isabella van Portugal, met wie de hertog later trouwde. Voor huwelijksonderhandelingen was niet alleen het uiterlijk van de geportretteerde van belang, maar ook de leeftijd en de (toekomstige) titels en bezittingen. De portretten van de kinderen van Filips de Schone zijn omringd met

Atelier van de Meester van de Legende van Sint Catharina, *Triptiek met de wonderen van Christus*, 1491-1494. Op het rechterpaneel van deze triptiek wordt de Bruiloft te Kana uitgebeeld met personen verbonden aan het Bourgondische hof. Helemaal vooraan aan tafel zien we Filips de Schone. Links op de voorgrond zien we Hendriks oom Engelbert II. (Olieverf op paneel, 112,4 x 184 cm. Collectie: National Gallery of Victoria, Melbourne)

wapens die verwijzen naar de macht en rijkdom van hun familie. Ook wordt in het onderschrift hun (precieze) leeftijd vermeld – net als bij het portret van de jonge Hendrik III van Nassau-Breda.

Ongelijke partners

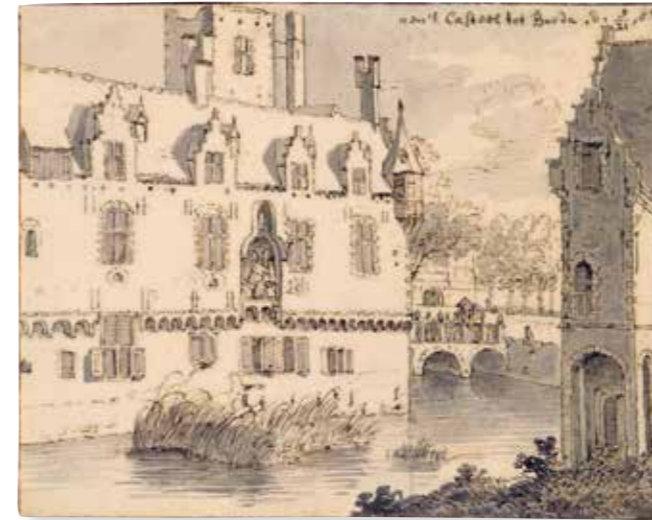
Aan het huwelijk van Hendrik en Françoise Louise gingen lange onderhandelingen vooraf, omdat zij aanvankelijk geen gelijkwaardige partners waren. Hendrik kon via zijn vader slechts aanspraak maken op enkele weinig winstgevend bezittingen van de familie Nassau. De bruid bracht daarentegen een indrukwekkende bruidsschat mee: van haar vaders kant een som van 100 duizend gulden en van haar moeders kant de beschikking over de heerlijkheden Rode en Verdeuil. Op 30 november 1502 kwamen Hendriks vader Jan en zijn oom Engelbrecht officieel overeen dat Hendrik Engelbrechts erfgenaam zou worden. Een passage uit een rentmeestersrekening suggereert dat zij dit deden met het oog op een aanstaande huwelijksverbintenis. Op 22 december 1502, nog geen maand na de overeenkomst over het recht tot opvolging, werd een aantal belangrijke personen vanuit Breda naar Duitsland ontboden om daar met Engelbrecht en Jan het huwelijk van Hendrik te bespreken. We kunnen het niet zeker weten, maar het lijkt heel waarschijnlijk dat de opdracht voor het maken van een portret met het onderschrift "neef en erfgenaam van graaf Engelbrecht Heer van Breda" naar aanleiding van deze gebeurtenissen werd gegeven. Mogelijk was het

de bedoeling om het portret aan de Savoyes te tonen tijdens de huwelijksonderhandelingen. In de uiteindelijke oorkonde met de huwelijksvoorwaarden, opgetekend op 4 juli 1503 en bekrachtigd door Filips de Schone, staat het recht tot opvolging van Hendrik expliciet vermeld.

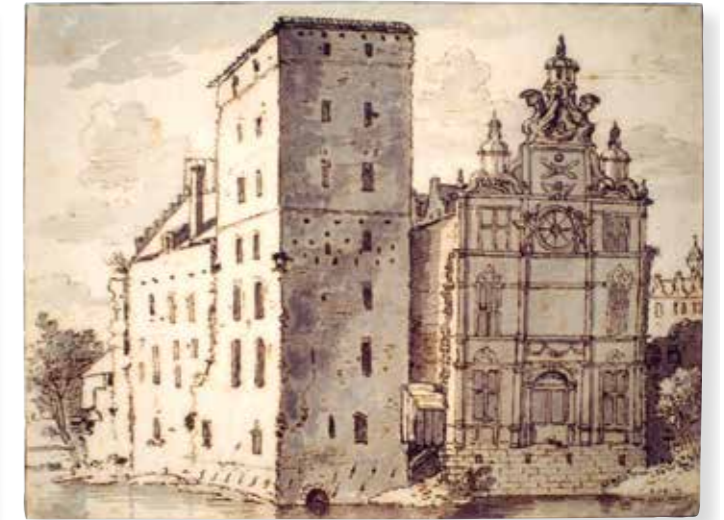
De nieuwe heer van Breda

Op 31 mei 1504 stierf Engelbrecht II en erfde Hendrik zijn bezittingen. Twee maanden later hield

Links: Valentijn Klotz, *De voorpoort van het kasteel te Breda*, 1692. (Gewassen pentekening, 9,6 x 15 cm. Collectie: Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch) **Rechts:** Valentijn Klotz, *De voorpoort van het kasteel te Breda*, 26 juli 1692. (Gewassen pentekening, 9,6 x 14,8 cm. Collectie: Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch)

Links: Valentijn Klotz, *Het kasteel te Breda van de zuidzijde*, 21 september 1685. (Gewassen pentekening, 15,5 x 19,9 cm. Collectie: Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch) **Rechts:** Valentijn Klotz, *Het kasteel te Breda van de noordzijde en van achteren*, 1685. (Gewassen pentekening, 15,4 x 20 cm. Collectie: Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch)

de nieuwe heer zijn Blijde Inkomst in Breda. Een glansrijke carrière lag in het verschiet. Hij werd drossaard van Brabant, ridder in de Orde van het Gulden Vlies en stadhouder van Holland en Zeeland. Hij was opperkamerheer aan het hof van Karel V, was direct betrokken bij diens keizerskroning en hertrouwde, na de dood van Françoise Louise, achtereenvolgens met vrouwen uit vooraanstaande families: Claudia van Chalon en Mencia de Mendoza. Naast deze politieke wapenfeiten staat Hendrik III nu nog steeds bekend als de man die de kunst van de Renaissance naar Nederland heeft gebracht. Hij liet het kasteel van Breda verbouwen tot een renaissancepaleis, moderniseerde de Grote Kerk en stelde een aanzienlijke kunstcollectie samen. Tot deze collectie behoorde zelfs de beroemde *Tuin der Lusten* van Jheronimus Bosch. De latere schilderijen waarop Hendrik III zeer kostbare kleding draagt en pronkt met zijn Gulden Vlies-ketting reflecteren zijn status. Het schilderij van de jonge Hendrik dat nu in Het Noordbrabants Museum hangt, blinkt juist uit in zijn eenvoud. De man op het schilderij is zonder twijfel de man die ook op de latere schilderijen is afgebeeld. Niet alleen het rossige haar en de lange neus, maar ook de afstand tussen de ogen, de hoge jukbeenderen, het kuiltje

in de kin, en zelfs de brede nek, zijn onmiskenbaar. Dit schilderij van Hendrik legt een moment in zijn leven vast waarop hij nog geen groot edelman is, maar een twintigjarige man die zijn hele leven nog voor zich heeft. En juist dat maakt dit portret zo bijzonder. ■

Bronnen

- Catalogue *Exhibition of the Royal House of Tudor* in The New Gallery in London (London 1890)
- L.P. Gachard, *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas* (Bruxelles 1874-1882)
- O. Meinardus, *Der Katzenelnbogische Erbfolgestreit. Geschichtliche Darstellung bis zum Tode des Grafen Heinrich von Nassau (1538)*. *Nassau-Oranische Correspondenzen*, Bd. 1, Abt. 1 (Wiesbaden 1899)
- W. Montagu, *Court and society from Elizabeth to Anne*. Edited from the papers at Kimbolton (London 1864)
- Th.M. Roest van Limburg, *Een Spaansche Gravin van Nassau. Mencia de Mendoza, Markiezijn van Zenete, Gravin van Nassau (1508-1554)* (Leiden 1908)
- M.G. Van Wamel, *Opdrachtgevers en vroege eigenaren van het werk van Jheronimus Bosch*, reeks Nijmeegse Kunsthistorische Studies, deel 27 (Zwolle 2021)
- G.W.C. van Wezel, R. Royaards-ten Holt (tekeningen) en P. van Galen (foto's) e.a., *Het paleis van Hendrik III graaf van Nassau te Breda*, reeks De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel 39 (Zwolle en Zeist 1999)